

הרב יעקב אוהב-ציון

היש מצוה לתלמידה לכבד בקימה את מורתה

ג. חיוב בנשים
ד. אשת חבר
ה. המצב כיום

פתיחה
א. מקור הדין
ב. משרשי המצוה

פתיחה

בפשטות נראה שיש לכבד את המורה בקימה. שהרי כל המלמדים תורה, יראת ד', דרך ארץ ומידות מביאים אותנו לחיי העולם הבא ומצוה וחובה היא¹. אך מאידך יש להסתפק שאולי דין זה נאמר דווקא באיש המצווה ללמוד תורה - ולכך המלמד תורה יש לכבדו, אך באשה, אף שחכמה היא וידיעותיה בתורה מרובות, שאינה מצווה ללמוד תורה - שמא אין חיוב לכבדה כפי שצוותה התורה.

א. מקור הדין

מצוות עשה מהתורה לכבד את הזקן, שנאמר בפרשת קדושים: "מִפְּנֵי שִׁבְהַתְּקוּם וְהִדְרַתְּ פָּנֵי זָקֵן וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ אֲנִי ד'".

(ויקרא י"ט, ל"ב)

נחלקו חכמינו ז"ל באיזה זקן צוותה התורה לכבדו. ואמרו בגמ':

"ת"ר: 'מפני שיבה תקום' - יכול אפילו מפני זקן אשמאי: " (רש"י -

רשע ועם הארץ)?

(קידושין ל"ב, ע"ב)

לדעת ת"ק: "זקן", אין זקן אלא חכם שנאמר "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל"², ולמד מזקני ישראל שהם גדולים וחכמים שנאמר: "אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריה"³ (רש"י שם).

לדעת ר' יוסי הגלילי: "והדרת פני זקן" אין זקן אלא מי שקנה חכמה שנאמר "די קנני ראשית דרכו"⁴, וביארה הגמרא שההבדל בין תנא קמא לר' יוסי הגלילי הוא בקטן וחכם, לדעת תנא קמא - מדובר בזקן וחכם, ולדעת ר' יוסי זקן זהו חכם ואפילו ילד קטן.

לדעת איסי בן יהודה: "מפני שיבה תקום" - אפילו כל שיבה במשמע, ולדעתו אין חילוק אם חכם הוא אם לאו. והובא שם בדף ל"ג, ע"א

¹ כפי שהובא במשנה מסכת בב"מ ל"ג, ע"א - אבידת אביו ואבידת רבו, של רבו קודמת, שאביו הביאו לחיי העולם הזה ורבו שלימדו חכמה מביאו לחיי העולם הבא, ומבואר שם שאם מצא שתי אבידות ואינו יכול להחזיר את שתיהן כאחת, של רבו קודמת ועליו להחזיר קודם את של רבו אף במחיר הפסד אבידת אביו.

² במדבר י"א, ט"ז.

³ שם.

⁴ משלי ח', כ"ב.

שהלכה כאיסי בן יהודה. וכתב הרא"ש בקידושין⁵ שמגיל שבעים נקרא שיבה, והובא בב"י שמשנה שלימה הוא במסכת אבות:
 "בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורות".

(פ"ה משנה כ"ד)

וכן הובא להלכה ביו"ד:

"מצוות עשה לקום מפני כל חכם אפילו אינו זקן אלא יניק וחכים ואפילו אינו רבו, וכן מצוה לקום מפני שיבה דהיינו בן שבעים שנה הג"ה: אפילו הוא עם הארץ ובלבד שלא יהיה רשע".

(סי' רמ"ד סעי' א')

ולמדו חז"ל⁶ שחיוב הקימה הוא בתוך ארבע אמותיו של החכם שנאמר: "מפני שיבה תקום - והדרת פני זקן" תקום - והדרת, לא אמרתי קומה אלא במקום שיש בו הידור, ואיזוהי קומה שיש בה הידור הווי אומר זה ארבע אמות, וברבו המובהק מלא עיניו, יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו? תלמוד לומר "מפני שיבה תקום - ויראת מא-לוהיך" "תקום ויראת" דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלוהיך.

ב. משרשי המצוה

כתב בספר החינוך:

"משרשי המצווה - לפי שעיקר היות האדם נברא בעולם הוא מפני החכמה, כדי שיכיר בוראו, על כן ראוי לבני אדם לכבד מי שהשיג אותה, ומתוך כך יתעוררו האחרים עליה, ומוזה השורש פירש איסי בן יהודה שאפילו זקן אשמאי, כלומר שאינו חכם, הוא בכלל המצווה שראוי לכבדו מפני שברוב שניו ראה והכיר קצת מעשי ד' ונפלאותיו, ומתוך כך ראוי לכבדו. והיינו דאמר ר' יוחנן הלכה כאיסי בן יהודה, וזה שאמרו בלבד שלא יהיה בעל עבירות⁷, שאם כן מנע עצמו מכבוד".

(סימן רנ"ז)

וכתב ר' אליעזר פאפו, וז"ל:

"חכמים גדול כבודם, כמפורש בש"ס ובזוהר הקדוש, וכל כי הא לכל העם בשגגה, כי התלמידי חכמים מושכים את ידיהם לדרוש זה בקהל עם, פן יאמרו לכבוד עצמם הם דורשים, אבל ראוי לחכמים לחלוק כבוד לחבריהם, ולא מבעיא הת"ח שעומדים זה מפני זה ונוהגים כבוד ביניהם, אלא אף למי שמתחיל בדרכי הלימוד, ראוי אפילו לחכם גדול שיחלוק לו כבוד מתרי-טעמי,

⁵ קידושין פ"א, סי' נ"ג.

⁶ קידושין ל"ב, ע"ב.

⁷ סנהדרין פ"ה, ע"א ומבואר שם שאפילו אביו אם היה בעל עבירות - אין חייב לכבדו.

אחד - כדי שממנו יראו וכן יעשו, ועוד כדי לחבב את התורה על לומדיה בראותם שבחה של תורה - כי מוצאה מצא חיים, צדקה וכבוד. והאיש אשר חננו ד' דעת ויודע מה שאמרה התורה: 'מפני שיבה תקום' או מפני ת"ח, הרי הוא מקיים מצווה דאורייתא, והנה שחרו רב ועצום שזוכה ליראת שמים⁸, ועתה רבים... אין חוששין לעמוד לא מפני שיבה ולא מפני תלמידי חכמים כי לא ידעו מה הוא. ועל כגון זה אמרו 'מאן דמקיל חיי'⁹ כדי שלא לעבור על לפני עיוור לא תיתן מכשול, אבל אם רואה שמצוות חביבים עליהם ולא יכבד עליהם לקום - יעבור לפניהם כדי שיקיימו מצווה ויקבלו שכר, ושיהא נחת רוח לפני אבינו שבשמים... והן קודם יתן אל ליבו וכה יאמר יודע אני בעצמי שאיני כדאי, ופשעי אני אדע וכדומה, כדי שלא יגבה ליבו ולא יהנה מן הכבוד, כי ידוע מה שכתב בספר חסידים (סימן ח'): שכל מה שאדם נהנה בעולם הזה בכבוד שעושים לו - מנכין לו מזכויותיו.

ומכלל הדברים לכל מי שחייב בכבודו כגון אביו ואמו ותלמיד חכם ובית הכנסת. שלא ידבר אפילו עם אחרים בפניהם בקולי קולות. ואין צריך לומר שלא יבוז ויקללם בפניהם, כי נמצא שאינו מחשיב אותם ואינו ירא מהם כמו מפני השלטון והרי הוא כמבזה אותם, ולכן יהיו כל דבריו לפניהם בקול נמוך ובדרך כבוד ודרך ארץ לא זו להם אלא אף לאחרים בפניהם".

(פלא יועץ, ערך כבוד חכמים)

ג. חיוב בנשים

כתב המנחת חינוך, סימן רנ"ז, בדין עמידה בפני אישה זקנה - לדין דפסקינן כאיסי בן יהודה דאפילו זקן אשמאי - שאינו חכם יש לעמוד, אם כן בוודאי חייב לעמוד מפני אשה זקנה¹⁰. אך לדעת הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"ו, ה"ט) שילד חכם אינו צריך לעמוד בפני זקן אשמאי רק הידור, ואינו צריך לעמוד מפני זקן חכם, בוודאי אין צריך לעמוד בפני אישה אף שהיא חכמה שלמדה תורה.

⁸ במדבר רבה ט"ו, י"ז.

⁹ קידושין ל"ג, ע"א - ר' שמעון בן אלעזר אומר מנין לזקן שלא יטריח (רש"י - אם יכול לילך דרך אחרת שלא יעמיד את הציבור) ת"ל 'והדרת פני זקן ויראת מאלוקיך'; 'זקן ויראת' לומר שאף הזקן צריך לירא, והובא שם בדף ל"ג, ע"א: אמר אביו אם מקיל חיי - אם בוחר ללכת בדרך אחרת ע"מ שלא לעבור לפני הציבור - מאריך ימים.

¹⁰ והובא שם אות ו', שדין זה מבואר בספר חסידים סי' תקע"ח 'מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, ואפילו זקנה, ואף נשים תקומנה, אבל כבודן של נשים ונערים בהחבא ובפנים, שנאמר (איוב כ"ט, ח'): 'ראוני נערים ונחבאו', (תהלים מ"ה, י"ד) 'כל כבודה בת מלך פנימה' עכ"ל. וכתב החיד"א בפירושו לספר חסידים, שלדעת הלכות קטנות ח"א, סי' קנ"ד שאין חיוב לעמוד אלא באשת חבר, ורבינו האר"י ז"ל כתב שאין חיוב לקום מפני אשת חבר. עכ"ל.

כל הדינים שצריך חכם בוודאי לא צריך באישה אף שהיא חכמה דאינו נקרא חכם רק אם מצווה ללמוד ולקנות חכמה, ע"כ אפילו מפני עבד חכם, כטבי עבדו של רבן גמליאל (סוכה כ', ע"א) מכל מקום אין לו דין תלמיד חכם.

אך החיד"א בפירושו לספר חסידים (סימן תקע"ח) הביא את הבית יהודה, שכתב בפשיטות שחייבים לקום מפניה, וזה לשונו:

"ראיתי לבעל הלכות קטנות (ח"א סימן קנ"ד) דניסתפק אם בעיני למיקם מקמי סבתא. והנראה לענ"ד בפשיטות דחייבין לקום מפניה אם היא בת שבעים שנה דהא מצוה דמפני סבא ודאי דחייבת בה גם האישה, היא מצות עשה שאין הזמן גרמא ונשים חיבות בה... וכיוון דהיא חייבת לכבד אחרים גם האחרים חייבין בכבודה אם היא זקנה או חכמה".

(שו"ת חיו"ד, סי' כ"ח)

ד. אשת חבר

החיד"א ציין שלדעת הלכות קטנות (שם), דאין חיוב לעמוד אלא באשת חבר, ומקורו בגמרא (שבועות ל', ע"ב) שאשת חבר הרי היא כחבר. ומסתמת דבריו משמע שחייב לקום לאשת חבר מדאורייתא והאחרונים נבוכים בזה. וכן כתב בספרו ברכי יוסף חושן משפט (סימן י"ז אות ה'), ורבינו האר"י כתב, דאין חיוב לקום מפני אשת חבר. התוספות (שבועות ל', ע"ב ד"ה "והאמר") כתבו שאשת חבר לאחר מיתת בעלה אין כאן עשה דכבוד התורה עדיף. והר"ן סבר שלאחר מיתת החבר חייבים מכבודה רק מדרבנן, אבל בחיי בעלה הוא מהתורה וצריכים לעמוד בפניה.

נמצאנו למדים, שבאישה יש לכבדה בדין אשת חבר הרי היא כחבר, ואם אינה אשת חבר לדעת ספר חסידים שמצות מפני שיבה תקום והדרת פני זקן - נוהג אף באשה זקנה. ולדעת הבית יהודה נוהגת אף באשה חכמה, ויש החולקים וסבורים שדין זה נוהג באיש ולא באשה¹¹.

ה. המצב כיום

כיום ב"ה שבנות ישראל לומדות תורה ויראת שמים בביתן ובאולפנות, ובריבוי התורה שבח לאל ובדורנו מקימים בתים נאמנים בישראל ומגדלים בנים ובנות לתפארת העם והמולדת, המחנכות,

¹¹ ופסק הגר"ע יוסף ביחווה דעת (ח"ג, סי' ע"ב) - מאחר ומפורש בספר חסידים שצריך לקום מפני אישה זקנה וכן פסקו האחרונים והוסיפו שהוא הדין לאישה חכמה בתורה - אפילו אם יהיה ספק, הלכה רווחת בדיני ספיקא דאורייתא לחומרא ומצווה לקום מפני אישה חכמה בתורה.

המורות, עושות עבודת קודש עבודה קשה ומפרכת, ומרביצות תורה ויראה ואהבת ד' והעם, מצוה גדולה לכבדן ולהדר בקימה לפניהן בין בכיתה, בין בבית הכנסת, באוטובוס ובכל אתר ואתר, אם מדין אשת חבר, אם מדין אישה חכמה בתורה, וכן כפי שהובא במשנה:

"הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד... צריך לנהוג בו כבוד וכן מצינו בדוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד (שלא ללמוד יחיד, ושלא להיכנס לבית המדרש בקומה זקופה - תפארת ישראל) וקראו רבו אלופו ומיודעו, והלא דברים קל וחומר ומה דוד מלך ישראל שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד קראו רבו, אלופו ומיודעו. הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת על אחת כמה וכמה שצריך לנהוג בו כבוד".

(ברייתא דקניין תורה מ"ג)

לא אמר התנא שחייב לנהוג בו כבוד כי אי אפשר לחייב אדם להכיר טובה, הכרת הטוב צריכה להיות מושרשת ומובנת לכל בר דעת ולהכיר תודה והערכה לכל מי שלימדו תורה ודבר חכמה, כפי שלמד דוד מאחיתופל לא ללמוד לבד, אלא שילמד עם חבר ע"מ שיחדדנו, ושיכנס לבית הכנסת באימה וברגש ודברים אלו דברי חכמה הם. על אחת כמה וכמה שלומדות מהמחנכות והמורות תורה ויראה, והן יוצקות תוכן רוחני חזק ומוצק עם יסודות איתנים לעולמם הפנימי של הבנות. הגמרא מביאה באריכות את סדר יומו האחרון של רבי יהודה הנשיא, והובא שם:

"תנו רבנן בשעת פטירתו של רבי, אמר: לבניי אני צריך. נכנסו בניו אצלו אמר להם: הזהרו בכבוד אימכן, נר יהיה דלוק במקומו, שולחן יהיה ערוך במקומו, מיטה תהא מוצעת במקומה".

(כתובות ק"ג, ע"א)

שאלה הגמרא מה הציווי והבקשה לכבד את האמא, הרי מצוה זו מן התורה היא, ותרצה הגמרא שמדובר באמא חורגת והציווי מהתורה לכבדה רק בחייו של האבא, ורבי בקש לכבדה אף לאחר מותו. נראה לענ"ד שרצה רבי לרמוז בזה למורות והמחנכות שמלמדות תורה, כפי שהובא בגמ' במקום אחר:

"אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: כל המלמד בן חברו תורה מעלה עליו הכתוב כאלו ילדו".

(סנהדרין י"ט, ע"ב)

יש את האמא בבית, ויש את האמא באולפנא, ולאמא באולפנא אומר רבי היזהרו באמכן! אמא בבית זה פשוט שהרי מהתורה הוא, אך לאמא באולפנא היה צריך להזהיר שאף היא אמא ומבקש רבי היזהרו באמכם, ומשום מה? נר דולק, שולחן יהיה ערוך, מיטה תהא מוצעת. נר - סמל לאור השבת, השולחן - סמל הכשרות, המיטה - סמל טהרת

המשפחה. ערכים נעלים ויסודיים אלה רוכשות הבנות באולפנא - שבת, כשרות וטהרת המשפחה. יסודות המבטיחים את המשך השרשרת היהודית השורשית והקדושה מבית ישראל סבא, ראויים כל אלה המלמדים, והמלמדות אותנו להערכה ולכבוד - שאין כבודם האישי הוא, אלא כבוד התורה, כפי שנאמר באבות :

"הלומד מחבירו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דבור אחד אפילו אות אחת על אחת כמה וכמה שצריך לנהוג בו כבוד ואין כבוד אלא תורה שנאמר (משלי ג', ל"ה): 'כבוד חכמים ינחלו' (שם כ"ח, י') 'ותמימים ינחלו טוב', ואין טוב אלא תורה, שנאמר (שם ד', ב'): 'כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו'".

(ברייתא דקניין תורה, מ"ג)